

УДК 316,33(316,34)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.10>

М. В. ШКОЛЯР

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Національний університет «Львівська політехніка»

О. А. ШТРАЙХЕР

аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
Національний університет «Львівська політехніка»

ВОЛОНТЕРСЬКИЙ РУХ ЯК ЧИННИК ДЕФРАГМЕНТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЧАС ВІЙНИ

У статті на основі аналізу вітчизняного наукового дискурсу та нормативно-правової основи регулювання взаємин «держава-волонтерський рух», виявлено потребу уточнення понять «волонтерський рух» та «волонтерство. Волонтерський рух визначено як колективного діяча, агента соціальних змін, а волонтерство – як інструмент його реалізації і трансформації через волонтерські практики.

Розглянуто волонтерський рух в Україні як чинник дефрагментації суспільства, виходячи із особливостей його становлення та функціонування у сучасних реаліях. Дефрагментація українського суспільства з 2014 року трактується як процес розмивання кордонів між різними соціальними спільнотами, представники яких долучаються до цілого спектру волонтерських практик на основі самоорганізації незалежно від статі, віку, професії, етнічного походження, місця в стратифікаційній структурі та ін. довкола спільної цілі – захисту та збереження цілісності держави в умовах військових та соціальних викликів, спровокованих агресією росії проти України.

В обґрунтуванні рис волонтерського руху в якості агента соціальних змін, одним із ефектів реалізації якого є дефрагментація українського суспільства, використано методологію «нових» суспільних рухів. З-поміж аргументів, які вказують на дефрагментацію українського суспільства в умовах війни в контексті волонтерського руху як «нового», виділено: 1) масовість, залучення широких верств населення із розмиванням кордонів між стратифікаційними групами на основі спільної цілі та цінностей; 2) власне спільна ціль та цінності, які не пов'язані з економічними чи політичними інтересами, а в першу чергу, з екзистенційними – збереженням життя і свободи; розмивання кордонів між індивідуальними та суспільними інтересами в процесі розв'язання нагальних соціальних проблем, спровокованих війною; 3) безпрецедентно високий та стабільний рівень суспільної довіри до волонтерів з моменту вторгнення росії в Україну та факт формування/самоорганізації волонтерського руху на основі довіри людей одне до одного як емоційної відповіді на військову агресію.

Ключові слова: волонтерський рух, волонтерство, дефрагментація, нові суспільні рухи.

Постановка проблеми. За час збройної агресії росії від 2014 року в Україні сформувався потужний волонтерський рух. На сьогодні, ведучи мову про виживання та збереження нашої держави в умовах повномасштабного вторгнення, ми говоримо не тільки про готовність Збройних Сил України давати відсіч ворогові, але й про важливість захисту суверенітету нашої держави для кожного громадянина. Унікальність війни в Україні полягає у тому, що вона ведеться не лише добре підготованою армією, а й силами сотні тисяч волонтерів та патріотів, які щодня докладають свою працю, сили та кошти до підтримки обороноздатності держави. Солідаризація українців на основі спільної мети та цінностей, об'єднання на цій основі у волонтерський рух, що набув в українських реаліях самобутніх рис, актуалізують практичний та теоретичний інтерес до його дослідження.

На нашу думку, заслуговує особливої уваги розкриття як якостей українського волонтерського руху в контексті актуального часопростору, так і його соціальних ефектів. Дослідження сутності волонтерського руху як агента змін, який в актуальних умовах екзистенційних викликів, спровокованих війною, є чинником багатьох соціальних процесів на мікро-, мезо- та макrorівнях соціальної системи: від зміни мотивації діяльності та щоденних практик українців, як от донатити на потреби армії, що вже стало рутинною, до трансформації ціннісних основ суспільства, перебирання волонтерським рухом на себе ключових функцій держави з посилення обороноздатності країни в час війни. З-поміж усього іншого, волонтерський рух у сучасних умовах є проявом безпрецедентної самоорганізації широких мас населення «знизу», об'єднання на основі спільних цілей, цінностей, суспільної довіри, і, відповідно, чинником дефрагментації українського суспільства в умовах соціальної кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній соціологічній думці є низка розвинутих методологічних підходів до дослідження суспільних рухів: теорія колективної дії (Ч. Тіллі), теорія колективної поведінки (Дж. Кілліан, В. Корнгаузер та ін.), теорія мобілізації ресурсів (Дж. Мак-Карті, М. Залд та ін.). Особливого розвитку дослідження явищ самоорганізації індивідів набули завдяки прихильникам парадигми «нових» суспільних рухів – Н. Смельзера, П. Штомпки, А. Турена та ін. У вітчизняному науковому товаристві до дослідження процесів становлення нових суспільних рухів в Україні долучилися В. Потапенко, А. Двігун, Т. Савельєва та інші.

Окремі аспекти волонтерського руху та волонтерства в Україні впродовж останнього десятиліття стали об'єктом досліджень низки вітчизняних вчених. Зокрема, становлення та розвиток волонтерського руху в Україні досліджували І. Юрченко, О. Паславська та ін. Узагальненню досвіду волонтерської діяльності в Україні присвячені праці Д. Горелова, О. Корнієвського, Т. Лях та ін. Чинники, що сприяють мотивації до волонтерської діяльності стали предметом зацікавлень

Н. Вайнілович, К. Беспалової, А. Єременка, О. Безрукової та ін. Дослідженням ресурсного потенціалу українського волонтерського руху та факторів його актуалізації займалися В. Погрібна, О. Проценко, О. Панькова, О. Касперович та ін. Окремої уваги заслуговують роботи українських дослідниць, що розглядають волонтерський рух з точки зору його становлення як новітнього суспільного інституту в Україні (Н. Черниш, Т. Заславська та ін.) та його агентний вплив на суспільні інститути у час соціальної нестійкості (А. Бевзенко, О. Злобіна).

Метою статті є обґрунтування волонтерського руху в Україні крізь призму методології «нових» суспільних рухів як агента соціальних змін, одним із ефектів якого в умовах війни є дефрагментація українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняному науковому дискурсі спостерігається тенденція до вживання понять «волонтерство» та «волонтерський рух» як взаємозамінних, що, на нашу думку, не є правильним та спонукає звернутись до уточнення змісту зазначених понять.

Їх ототожнення частково пов'язане із специфікою становлення волонтерського руху в Україні, а також формування державою нормативно-правової основи регулювання волонтерської діяльності. Лише з 2014 р., в умовах реальної загрози втрати суверенітету держави внаслідок агресії росії, можемо говорити про виникнення українського волонтерського руху як масового явища, хоч початки волонтерських практик/волонтерської діяльності простежуються з 90-х років ХХ ст. В цей період виникають центри соціальних служб для дітей, сімей та молоді та психологічні служби на зразок «Телефону Довіри», до діяльності яких долучались добровольці, які здійснювали неоплачувану допомогу у соціальній сфері [14]. У 2003 р. за Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг» від 10 грудня 2003 року було зроблено спробу врегулювати волонтерську діяльність у сфері соціального захисту населення. Примітною рисою згаданого положення є те, що волонтерська діяльність тут розглядається лише у взаємозв'язку із наданням соціальних послуг, адже усі терміни Положення застосовуються у значеннях, наведених Законом України «Про соціальні послуги». Волонтерська діяльність тут визначається як добровільна неприбуткова діяльність фізичних осіб – волонтерів у сфері надання соціальних послуг, яка спрямована на надання допомоги особам, що перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, і сприяє самореалізації волонтера [18].

У 2004 році розпорядженням Кабінету Міністрів України [19] була утворена Координаційна рада з питань розвитку та підтримки волонтерського руху в Україні, на яку були покладені функції розробки та впровадження заходів щодо розвитку волонтерського руху в Україні (розпорядження втратило свою чинність 18 серпня 2005 року). 23 лютого 2006 року Верховна Рада України ухвалює Закон «Про

волонтерський рух”, який був заветований Президентом України як нормативно-правовий акт, що містить положення, які не узгоджуються із міжнародними принципами волонтерського руху та може привести до створення додаткових перешкод для здійснення волонтерської діяльності в Україні [10]. У 2009 році Верховною Радою був зареєстрований Проект Закону України «Про волонтерський рух» (який так і залишився у статусі проекту). Тут ми зустрічаємо наступні визначення понять: *волонтерська діяльність* – будь-яка соціальна, суспільно корисна, неприбуткова та вмотивована діяльність волонтерів та волонтерських організацій, що провадиться шляхом виконання робіт, надання послуг отримувачам волонтерської допомоги; *волонтерський рух* – громадський рух, який базується на добровільному об’єднанні волонтерів з метою провадження будь-якої соціальної, добровільної, неприбуткової та вмотивованої діяльності, що має суспільно корисний характер [20].

6 липня 2011 року був схвалений Закон “Про волонтерську діяльність”, який мав на меті залучити добровольців до проведення футбольного свята Євро – 2012. У цьому Законі даються визначення понять “волонтерської діяльності”, “волонтерської допомоги”, “волонтерської організації”, “волонтера”, “отримувача волонтерської допомоги”. У чинному Законі України «Про волонтерську діяльність», у який вносились зміни відповідно до актуальної ситуації в країні (анексія росією частини України у 2014р., АТО/ООС, повномасштабне вторгнення росії в Україну та ін.), відсутнє визначення поняття «волонтерського руху», а волонтерська діяльність визначається як добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги – роботи та послуги, що безоплатно виконуються і надаються волонтерами [17].

Отже, нормативно-правова основа регулювання взаємин держави із з новим суб’єктом суспільних відносин – волонтерським рухом потребує, на нашу думку, доповнення, та, як мінімум, чіткішого визначення понять «волонтерський рух» та «волонтерство», а також обґрунтування їх співвідношення. Під поняттям «нового» суб’єкта суспільних відносин маємо на увазі не лише часовий вимір виникнення та формування волонтерського руху як масового явища з 2014 р., а й «новий» тип суспільного руху, що є феноменом постіндустріального/постмодерного суспільства на противагу «старим» суспільним рухам, характерним для раннього модерну та індустріальної епохи.

Поняття «волонтерство» та «волонтерський рух» пов’язані між собою, мають спільний корінь (слово «волонтер» походить від французького *volontaire* (доброволець), яке запозичено з латинського *voluntarius* (*voluntas* – вільне волевиявлення, *volō* – бажання, намір) [2], однак відображають різні феномени. *Волонтерський рух є суспільним рухом, тобто соціальним агентом, колективним діячем, що характеризується соціальною спрямованістю, добровільністю участі*

його учасників (індивідуальних та колективних соціальних акторів) на основі самоорганізації, які здійснюють свідому, благодійну, безкорисну діяльність заради досягнення спільної цілі. Відповідно, активність/діяльність волонтерів з вище зазначеними характеристиками вважаємо *інструментом реалізації, розвитку, трансформації волонтерського руху, та визначаємо поняттям «волонтерство»*.

Волонтерський рух в Україні з 2014 року можемо окреслити як чинник дефрагментації українського суспільства на основі самоорганізації та солідаризації великих мас людей незалежно від статі, віку, професії, етнічного походження, місця в стратифікаційній структурі та ін. довкола спільної цілі, – захисту та збереження цілісності держави в умовах військових та соціальних викликів, спровокованих агресією росії проти України.

Під дефрагментацією у зазначеному контексті розуміємо розмивання кордонів між різними соціальними спільнотами, представники яких долучаються до цілого спектру волонтерських практик (від зооволонтерства до забезпечення боєздатності армії), формуючи волонтерський рух. Використовуючи методологію «нових» суспільних рухів, саме *рекрутування, а точніше, – самоорганізація учасників руху з різних соціальних прошарків на основі спільних цінностей та суспільно значимих цілей*, є однією із характеристик «нових» рухів, до яких відносимо і український волонтерський рух.

Крім того, як зазначають прихильники парадигми «нових» суспільних рухів [30; 31; 32; 33], «нові» рухи є феноменом, який з'являється в постіндустріальному/постмодерному суспільстві. Для цієї епохи характерною є тотальна множинність – класова, расова, етнічна, культурна, що втілюється у принципах еkleктичності, мультикультуралізму, плюралізму, нестійкості соціальних інституцій, а отже, – передбачає дифузію та дефрагментацію соціальних спільнот, особливо в умовах невизначеності.

Ознаки дефрагментації та солідаризації у зв'язці із протестним громадським активізмом особливо яскраво проявлялись у моменти Майданів. Поняттям «майдан» сьогодні позначають не лише площу, місце проведення мітингів (первинне значення), а й громадські ініціативи та протести [23]. Мовний майдан 2012 р., Податковий майдан 2013 р. Майдан 2013–2014 рр. – Революція Гідності. Більшість вітчизняних авторів, що досліджують український волонтерський рух як масову громадську активність, спрямовану на реалізацію спільної цілі, схильні вважати точкою відліку його формування Революцію Гідності та подальші події, пов'язані із нападом росії на Україну у 2014 році. Все ж, на нашу думку, зародки українського волонтерського руху у сучасному форматі проросли власне під час Помаранчевої революції 2004 р., яка продемонструвала єдність великих мас українців довкола спільних демократичних цінностей. Прикладами волонтерських практик у цьому випадку був збір коштів на потреби Майдану, приготування їжі, облаштування побуту та збір теплої одягу для протестувальників тощо.

Відповідно до парадигми «нових» суспільних рухів, важливою їх характеристикою є соціальна база – як “новий” середній клас, зайнятий у невиробничому секторі економіки, так і ті, хто перебуває на периферії класової системи (студенти, домогосподарки, пенсіонери). Цю якість «нових» рухів, що відображає специфіку їх соціальної структури, можемо окреслити поняттям «дефрагментація». За умови масовості соціального руху, як у випадку із волонтерським рухом в Україні із 2014 р., який об’єднав у гнучку мережу як окремих індивідів, так і структури різної міри формалізації довкола надважливої цілі – зберегти як індивідуальну свободу та життя, так і свободу та незалежність держави в умовах військової агресії росії, явище дефрагментації проявляється доволі яскраво.

Масовість українського волонтерського руху та, очевидно, залученість до його функціонування усіх соціальних прошарків, відображена у даних щорічного звіту дослідження індексу благодійності у світі за трьома базовими показниками: допомога ближнім (у інших інтерпретаціях – незнайомцям), грошові пожертви, волонтерство (пожертва особистого часу) від Charities Aid Foundation (CAF) – World Giving Index (WGI). На рисунку 1 подано дані звітів щодо благодійності в Україні за 2015 рік (дані за 2014 р.), 2022 рік (дані за 2021 р.), 2023 рік (дані за 2022 р.) [34; 35; 36].

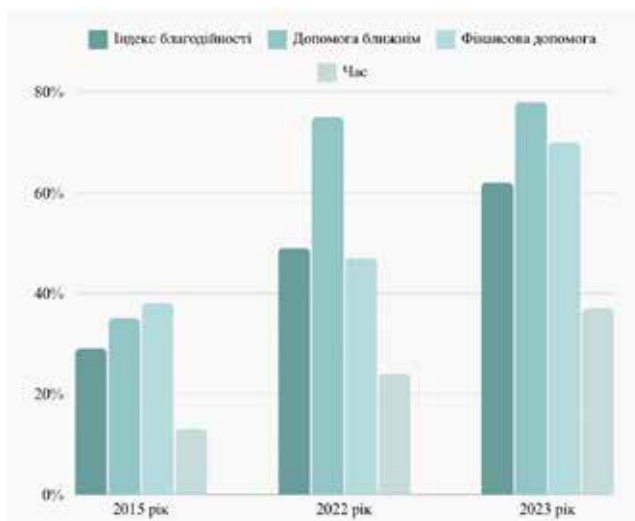

Рис. 1. Благодійність в Україні за даними звітів World Giving Index 2015, 2022, 2023 pp.

У звіті 2023 року зазначено, що у 2022 році Україна зафіксувала найбільший у світі річний приріст за індексом благодійності у порівнянні з попереднім роком. За рік повномасштабної війни позиція України у рейтингу благодійності зміцнилася на 8 пунктів. Зокрема, значно зріс загальний показник індексу – з 49% у 2022 році (дані за 2021 рік) до 62% у 2023 році (дані за 2022 рік), тобто, *62% дорослого населення країни у 2022 році займалися благодійністю*. Загалом зміцнилися й дані за трьома основними показниками. Найактивніший ріст спостерігаємо за показником фінансової допомоги.

Зазначені цифри від Charities Aid Foundation (CAF) – World Giving Index підтверджують результати опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MATRA з 13 по 21 грудня 2022 р., відповідно до яких близько 61 % українців так чи інакше долучалися до волонтерської допомоги Силам оборони України чи своїм співгромадянам: хтось допомагав фізичною роботою (близько 10 %), 31 % допомагали фінансово, близько 20 % – і фінансово, і роботою [12].

Також, відповідно до відкритих даних, розміщених на вебпорталі Opendatabot.ua [21] на грудень 2023 року майже сім тисяч людей зареєстровано у Реєстрі волонтерів АТО та/або здійснення заходів із забезпечення НБО (забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації). Перелік осіб у Реєстрі виріс у 2,5 рази за неповний 2023 рік, а загалом від початку повномасштабної війни кількість офіційних волонтерів зросла у 21 раз. Найбільший приріст кількості зареєстрованих волонтерів припав на грудень 2022 року (до переліку додалось 1653 волонтери за місяць), що є цілком закономірним, зважаючи на те, що з початком повномасштабного вторгнення держава відтермінувала вимогу реєстрації до кінця 2022 року. Відомості про приналежність до зазначеного Реєстру є однією з умов для того, щоб на отримані волонтерами донати не накладався податок у розмірі 19,5 % (18% податку на доходи фізичних осіб та 1,5% військового збору).

Проте реальна кількість людей, що збирає кошти на власні картки та волонтерить, не повідомляючи про це державу, й з різних причин не набуває статусу волонтера, більша. За даними Монобанку, станом на травень 2023 року 38 963 українців відкрили «банки» для збору коштів – у вісім разів більше, ніж кількість офіційно зареєстрованих волонтерів. Кількість власників «банок» для збирання допомоги зросла майже у 21 раз з початку війни [11].

Побільшало й поповнень цих банок для збору допомоги – аж у 20 разів від початку великої війни. У 2023 р., в середньому, українці роблять 3,1 млн. транзакцій на місяць, тоді як на початку березня 2022 р. поповнень було близько 158 тисяч на місяць. Станом на початок травня 2023 р., в середньому, в одну банку «скидалось» близько 70 людей [21].

Ще однією характеристикою волонтерського руху, як власне «нового», є *розмивання меж між поняттям індивідуального та колективного*. Сфера публічного частіше за все перебуває під впливом індивідуальних потреб [22]. На цій якості волонтерського руху в Україні також наголошує українська соціологиня Л. Бевзенко. Як зазначає науковиця, волонтерський рух у аксіологічній площині спирається на подвійну ціннісну платформу для його учасників. З одного боку, це суспільні цінності, збереження держави, захист від ворога. Волонтери практично, зі слів авторки, «підклали свої руки під державу», яка хиталася і могла впасти. З іншого боку, яскраві особистості, які є ядром цього руху, вбачають у цьому власну самореалізацію і свій життєвий шлях. Л. Бевзенко робить акцент на тому, що український волонтерський рух не є локальною індивідуалізованою активністю, а передбачає певні спонтанні масштабні об'єднання, які мають в собі потужне ядро з яскравих особистостей – провідних волонтерів, імена яких часто стають відомими та символізують певний напрям волонтерської діяльності: військовий (різнопланова допомога, спрямована на підсилення обороноздатності армії), медичний (від військової медицини у зоні бойових дій до допомоги у тилу пораненим та постраждалим від війни), соціальний (забезпечення потреб переселенців та гуманітарна підтримка тих, хто залишився у зоні бойових дій) тощо [1; 15; 25].

Одночасно сила волонтерського ядра спирається на потужну і малопомітну підтримку значних мас громадян країни, які долучаються до колективної дії, керуючись власними імпульсами та мотивами, які відгукуються в суспільних цінностях руху. Так, наприклад, домінуючими мотивами участі у волонтерському рухові різних статусних груп (активних волонтерів, представників бізнесу та представників влади) відповідно до фокус-групового дослідження, проведеного у містах Запоріжжя, Суми, Хмельницький (по три у кожному місті з представниками кожної з категорій) компанією «Active group» у червні 2023 р., є: моральна мотивація (бажання допомогти іншим, відчуття єдності та сили, а також потреба в моральній підтримці); «наблизити Перемогу»; реакція на локальні трагедії (бомбардування росією рідних для волонтерів міст і сіл, загибель родичів і знайомих тощо); емпатія до військових та їхніх родин; волонтерство як психотерапія; довіра до конкретної волонтерської організації; задоволення від участі у волонтерських подіях; видимі результати роботи; самоідентифікація волонтерського середовища як своєї «еліти»; меркантильна мотивація, найчастіше пов'язана з потребою у створенні репутації тощо. Описуючи мотиви припинення волонтерства як фізичної включеності в процес, інформанти називають: матеріальні та фінансові труднощі; знайдено роботу; емоційна втома/емоційне вигорання; страх перед репресіями з боку державних органів; відсутність або недостатність державної підтримки; негативна та некоректна поведінка реципієнтів; брак освіти й навичок та ін. Однак, навіть припинивши щось робити фізично, люди

часто продовжують підтримувати волонтерські рухи іншими способами. Це може бути фінансова підтримка, інформаційна (перепости в соцмережах), участь в акціях тощо [28].

Слід зауважити, що волонтерство та донати сьогодні визначаються українцями ознаками патріотизму, про що засвідчують дані дослідження соціологічної групи «Рейтинг», проведеного до Дня Незалежності: «Уявлення про патріотизм та майбутнє України» (16–20 серпня 2023). Зокрема, так вважають 46 % опитаних. Це найвищий відсоток, порівняно з іншими варіантами відповідей щодо ознак патріотизму в умовах війни [24]. У цьому ж дослідженні фактор допомоги один одному потрапив у трійку факторів, що, на думку українців, об'єднують націю: перемоги ЗСУ (65%), відбудова (49%), допомога один одному (40 %). Зауважимо, що ці три фактори є ключовими магнітами волонтерських практик. Іншими об'єднуючими чинниками були названі: економічний ріст (30%), мова (25%), вступ до ЄС/НАТО (20%), єдність політиків (15%), культура (13%), історія (9%), повернення біженців і релігія (по 4%), спортивні перемоги (1%).

Наступна важлива характеристика «нового» суспільного руху, яка, на нашу думку, притаманна українському волонтерському рухові, є те, що він *не зосереджений на економічних чи політичних цілях*. «Нові» рухи є емоційною реакцією на стан справ, а не раціональною спробою поліпшити становище певних соціальних груп, що було метою так званих «старих» рухів, які характерні, головним чином, для раннього періоду сучасної епохи та орієнтовані на економічні інтереси чи боротьбу за доступ до ресурсів [16; 32]. «Нові» рухи ставлять за мету пошук ідентичності та солідарності в межах різних інституційних структур постіндустріального суспільства.

Щодо українських реалій в умовах російсько-української війни, О. Панькова та О. Касперович поділяють напрями волонтерської діяльності на дві групи, відповідно до актуальних викликів, що стоять перед суспільством: «волонтерська діяльність щодо зміцнення обороноздатності країни, надання допомоги Збройним силам України» та «діяльність щодо надання волонтерської допомоги громадянам та населенню України, які постраждали внаслідок збройної агресії». До першої групи волонтерських практик належать: допомога ЗСУ в зоні активних бойових дій (гуманітарна допомога, допомогу з технікою та підтримка її життєздатності, порятунок життя поранених на лінії зіткнення, пошук безвісти зниклих тощо) та допомога військовослужбовцям у тилу (гуманітарна /матеріальна допомога членам родин військовослужбовців, допомога з перевезенням за кордон з метою лікування /протезування, допомога із забезпеченням військових лікарень /шпиталів ліками, технічним обладнанням тощо, допомога із вирішенням питань щодо обміну військовополонених, допомога родинам постраждалих /загиблих Героїв України). До другої групи напрямів діяльності віднесено допомогу вимушеним переселенцям, громадянам

України, що залишилися проживати у зоні активних бойових дій чи на територіях тимчасової окупації (порятунок життя, евакуація, гуманітарна /фінансова допомога, нематеріальна допомога тощо), допомога населенню деокупованих територій (відновлення житла, гуманітарна /фінансова/нематеріальна допомога) [13].

«Нові» рухи рідко використовують традиційні політичні канали й механізми прийняття рішень. Для них більшою мірою *властива тактика громадянської непокори та мобілізації громадської думки*, прикладом чого є Майдани 2004 р., 2014 р. тощо. Важливою ознакою українського волонтерського руху після нападу росії з 2014 р. є сама природа його виникнення внаслідок обмеженості ресурсів держави у боротьбі із зовнішнім ворогом. Опинившись у раптовій кризовій ситуації, українське суспільство мало два шляхи реагування: домогтися від держави виконувати її функції краще, тобто вдатись до тактики конфронтації/конфлікту з державними інституціями, як це відбувалось у випадку українських Майданів (що було неможливим, зважаючи на раптовість та силу агресора), або ж акумулювати внутрішні ресурси для підсилення обороноздатності держави, тобто застосувати тактику солідаризації. Волонтерський рух не протиставляє себе державі, а, навпаки, перебирає на себе частину функцій державних інституцій за умови неспроможності останніх здійснювати ефективне регулювання соціальних проблем в умовах воєнного стану.

“Нові” рухи уникають жорстких організаційних форм. Тому можна говорити про їх *децентралізованість та множинність організаційних форм* [16; 22; 32]. Сучасні суспільні рухи, до яких належить і волонтерський рух, мають такі характеристики, як неієрархічність, децентралізація, гнучкість, рухливість, легкість створення та швидкість розпаду структур, відкритість, загальнодоступність інформаційних ресурсів, рівноправність учасників, вторинність форм і структур по відношенню до змісту діяльності, організація рухів на принципах вільної, добровільної асоціації, самоорганізація та самоуправління [26].

Ми визначаємо український волонтерський рух як «новий» суспільний рух, який є агентом суспільних трансформацій, формується «знизу», має масовий характер, соціальне спрямування, мережеву структуру, яка включає соціальних агентів з різним рівнем формалізації та різними завданнями (від порятунку покинутих тварин у зоні активних бойових дій, різнопланової допомоги вразливим групам населення, переселенням до підсилення боєздатності ЗСУ), реалізація яких слугує спільній цілі – розв’язанню нагальних соціальних проблем в умовах численних викликів, спровокованих війною росії проти України [29]. Додамо, що формування та функціонування волонтерського руху як колективного агента в умовах війни в Україні, спрямованого на досягнення зазначеної вище цілі, є прикладом дефрагментації українського суспільства, тобто стирання кордонів між стратифікаційними спільнотами. Слід зауважити, що структура руху, як і його

активність, є нестабільною, про що засвідчує його динаміка, залежна від зовнішнього контексту та актуальних подій: спостерігались хвилі спонтанної самоорганізації у 2014 та 2022 роках, з подальшим унормуванням, деяким зниженням активності дій, впорядкуванням діяльності, формалізацією волонтерських структур тощо.

Однак доволі стабільною ознакою волонтерського руху як чинника дефрагментації українського суспільства є високий рівень довіри до волонтерів впродовж років. На рисунку 2. зібрано дані досліджень Київського міжнародного інституту соціології щодо динаміки рівня довіри громадян України до волонтерів від 2015р. [9; 6; 8; 7; 3; 5]. Зауважимо, що у дослідженні 2012 року про волонтерство як важливий соціальний інститут взагалі не йшлося [9].

Українська соціологиня Н. Черниш обґрунтовує роль довіри у формування волонтерства як новітнього соціального інституту сучасної України, який, зі слів науковиці, пройшов певні етапи творення – від горизонтальної площини зв'язків, відносин і регуляцій (на міжособистісній, а згодом дедалі більше на міжгруповій довірчій основі) до

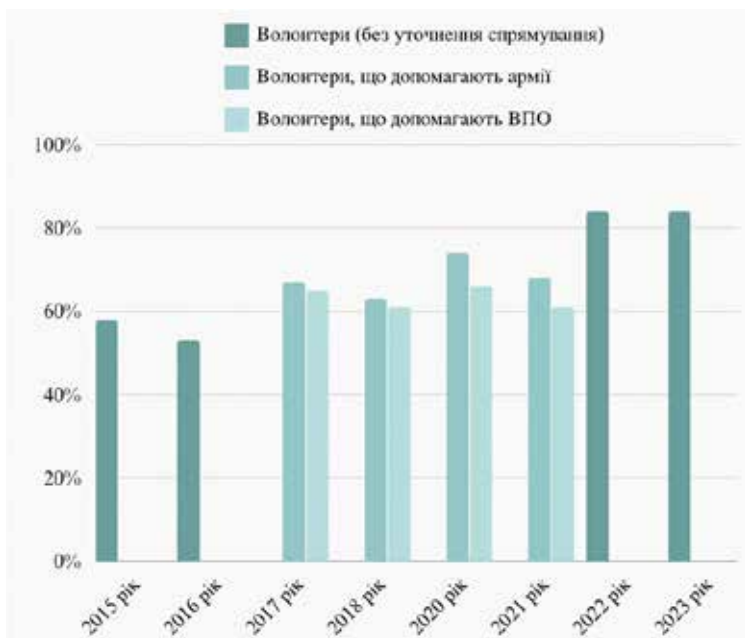

Рис. 2. Динаміка довіри до волонтерів в Україні

їхньої модифікації у вертикальній площині на базі утворення та розповсюдження інституціонального типу довіри. Н. Черниш звертає також увагу на відмінність української версії волонтерства від його організаційних форм і наповненості у розвинутих країнах світу, де воно є розповсюдженим у малих проявах індивідуальної активності, разових акціях, часто зорганізованих «зверху». Як вважає соціологиня, довіра поволі перестає бути мисленнєвим різновидом внутрішнього життя індивіда і перетворюється на дієву складову повсякденних практик, що знаходить прояв у різноманітних волонтерських ініціативах та предметних активностях, пов'язаних з особистою участю [27]. Варто доповнити, що в українському контексті маємо справу власне з волонтерським рухом як масовим явищем, який, з одного боку, сформувався завдяки самоорганізації людей на основі довіри один до одного, а з іншого, – користується довірою більшості українців (від 57, 6% у 2015р. до 84% у 2024 р.) та постійно демонструє позитивний індекс балансу довіра/недовіра, що, на нашу думку, є показником дефрагментації українського суспільства.

Висновки і пропозиції. Спроба дослідження волонтерського руху у вітчизняному науковому дискурсі, а також аналіз нормативно-правового регулювання взаємин держави із волонтерським рухом як суспільним інститутом, підняла на поверхню потребу доповнення, та, як мінімум, чіткішого визначення понять «волонтерський рух» та «волонтерство», а також обґрунтування їх співвідношення.

Ми визначаємо волонтерський рух як суспільний рух, що є соціальним агентом, колективним діячем та характеризується соціальною спрямованістю, децентралізованістю, множинністю організаційних форм, вторинністю форм і структур по відношенню до змісту діяльності, добровільністю участі його учасників на основі самоорганізації, які здійснюють свідому, благодійну, безкорисну діяльність заради досягнення спільної цілі. Відповідно, активність/діяльність волонтерів вважаємо інструментом реалізації, розвитку, трансформації волонтерського руху, та визначаємо поняттям «волонтерство». Ціллю волонтерського руху сьогодні є розв'язання нагальних соціальних проблем в умовах численних викликів, спровокованих війною росії проти України.

Використовуючи методологію «нових» суспільних рухів та зважаючи на актуальний воєнний контекст українського суспільства, можемо охарактеризувати волонтерський рух в Україні як чинник дефрагментації суспільства та стирання кордонів між стратифікаційними спільнотами на основі низки ознак.

По-перше, в час збройної агресії волонтерський рух набув безпрецедентної масовості, залучаючи широкі верстви населення: як середній клас, так і верстви, що знаходяться на периферії класової системи (пенсіонери, школярі, студенти, тощо). Соціологічні дослідження засвідчують масову участь українців у різного роду волонтерських практиках: від донатів до активної реалізації важливих видів діяльності,

як от медичне волонтерство, гуманітарна підтримка постраждалих від війни, підсилення обороноздатності армії.

По-друге, український волонтерський рух об'єднує ці широкі верстви довкола спільних цілей та цінностей, демонструючи розмивання меж між колективним та індивідуальним, опираючись, з одного боку, на суспільні цінності збереження держави й захисту від ворога, а з іншого – на індивідуальні мотиви й інтереси звичайних громадян та лідерів, які відгукуються в суспільних цінностях руху. Як «новий» суспільний рух, він не зосереджений на економічних чи політичних цінностях, а в першу чергу, – на екзистенційних: житті і свободі.

По-третє, український волонтерський рух, з одного боку, володіє надзвичайно високим та стабільним рівнем довіри у суспільстві впродовж років, а з іншого боку, – є заснованим на довірі людей одне до одного, що підсилює аргумент про рух як чинник дефрагментації українського суспільства в умовах війни.

Зауважимо, що феномен «нових» суспільних рухів став можливий в епоху постмодерну, маркером якої є класова, расова, етнічна, культурна множинність, нестійкість суспільних інституцій, дифузія та дефрагментація соціальних спільнот в умовах невизначеності. Український волонтерський рух є чинником та прикладом дефрагментації сучасного суспільства в час соціальних потрясінь.

Зазначимо, що дефрагментація українського суспільства в умовах війни передбачає одночасну його фрагментацію на основі чіткого поділу на «ми» і «вони», на «тих, хто за нас, і тих, хто проти нас». Війна загорює чорно-біле мислення: люди, події, ситуації оцінюються з позиції «зрада-перемога», «свої-чужі», «герої-звядники». Саме на дослідженні впливу війни на процеси розділення, фрагментації українського суспільства варто зосередитись в наступних дослідженнях.

Список використаної літератури

1. Бевзенко Л. Інтегративна концепція соціальної напруженості – методологія, концептуальна схема, прагматика. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 3. С. 43–74 (Частина 1) ; № 4. С. 73–104 (Частина 2).
2. Волонтер – етимологія. Горох – українські словники. URL: <https://goroh.pp.ua/Етимологія/волонтер> (дата звернення: 01.04.2024).
3. Динаміка довіри соціальним інституціям 2020-2021 років: результати телефонного опитування. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1> (дата звернення: 27.03.2024).
4. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2022 роках. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=1> (дата звернення: 27.03.2024).
5. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2023 роках. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1> (дата звернення: 26.03.2024).

6. Довіра до соціальних інституцій та груп (грудень 2015). Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579&page=1> (дата звернення: 27.03.2024).

7. Довіра соціальним інститутам, грудень 2018. Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=63> (дата звернення: 27.03.2024).

8. Довіра соціальним інституціям (грудень 2016). Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678&page=1> (дата звернення: 27.03.2024).

9. Довіра українців до соціальних інституцій (лютий 2012). Київський міжнародний інститут соціології. Прес-релізи та звіти. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=81> (дата звернення: 28.03.2024).

10. Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму рекомендує парламенту підтримати пропозицію Президента України до Закону «Про волонтерський рух». Верховна Рада України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/Povidomlennya/8411.html?search=волонтер* (дата звернення: 06.04.2024).

11. Лише 5 тисяч українців зареєструвалися у Реєстрі волонтерів Скільки людей насправді допомагають країні у війну та як їх систематизувати. Опендабот. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/real-volunteers> (дата звернення: 02.04.2024).

12. Опір агресору, волонтерство, обстріли інфраструктури: як повномасштабна війна вплинула на життя українців. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Льва Кучеріва. URL: https://dif.org.ua/article/opir-agresoru-volonterstvo-obstrili-infrastrukturiyak-povnomasshtabna-viyna-vplinula-na-zhittya-ukraintsiv#_Toc128066176 (дата звернення: 01.04.2024).

13. Панькова О., Касперович О. Українське волонтерство в умовах збройної російської агресії: зміцнення потужностей через залучення ресурсів цифровізації, платформізації ІКТ та мережевих технологій. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. Т. 2, № 68. С. 113–123.

14. Поляруш С. Волонтерський рух: світовий досвід, Україна і Кіровоградщина. *Наукові записки. Серія : Історичні науки*. 2015. № 22. С. 150–155.

15. Породжені війною спільноти як соціальні донори і реципієнти : матеріали міждисциплінарного наукового семінару, м. Київ, 25 березня 2021 р. / ред.: Т. Титаренко, О. Злобіна, М. Дворник. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2021. 72 с.

16. Потапенко В., Двігун А. Аналіз українського волонтерства на основі методології нових соціальних рухів. *Центр внутрішньополітичних досліджень НІСД*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-11/volonterstvo_01112022.pdf. (дата звернення: 28.03.2024).

17. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI : станом на 13 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 29.03.2024).

18. Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг : Постанова від 10.12.2003 р. № N 1895. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kp031895?an=69&ed=2011_07_06 (дата звернення: 28.03.2024).

19. Про утворення Координаційної ради з питань розвитку та підтримки волонтерського руху : Розпорядж. від 23.04.2003 р. № N 225-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2003-p#Text> (дата звернення: 06.04.2024).

20. Проект Закону України «Про волонтерський рух» від 22.10.2009 № 5266 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF42A00A?an=3> (дата звернення: 29.03.2024).

21. Реєстр волонтерів виріс у 2,5 рази за рік Як змінилась кількість волонтерів від початку повномасштабної? Опендабот. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/real-volunteers-2023-12> (дата звернення: 02.04.2024).

22. Савельєва Т. Суспільні рухи в контексті мережевого суспільства. *Сучасне суспільство*. 2018. № 2(15). С. 167–176.

23. Сафар'янс Є. Поняття «майдан» в суспільній свідомості українців кін. XX – поч. XXI ст. *Матеріали XIII міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки – 2019 : Історія»* (Київ, 16–18 травня 2019 р.). 2019. С. 140–144.

24. Соціологічне дослідження до Дня Незалежності: «Уявлення про патріотизм та майбутнє України». Соціологічна група Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/soc_olog_chne_dosl_dzhennya_do_dnya_nezalezho_uyavlennya_pro_patr_otizm_ta_maybutn_ukra_ni_16-20_se.html (дата звернення: 01.04.2024).

25. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ: Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с.

26. Фостер Л. Суспільний рух як організована колективна дія: теоретичні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. № 9. С. 270–274.

27. Черниш Н. Вплив довіри та довірчих відносин на становлення новітнього соціального інституту волонтерства у сучасній Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2016. № 2. С. 26–38.

28. Єременко А., Безрукова О. Характеристика волонтерського руху та мотивація волонтерів в умовах російсько-української війни (за результатами якісного дослідження). *Соціологічні студії*. 2023. Т. 2, № 23. С. 26–37.

29. Штрайхер О., Школяр М. Сутність та характеристики волонтерського руху у фокусі війни в Україні. *Габітус*. 2024. № 57. С. 25–32.

30. Eyerman R., Jamison A. *Social Movements: A Cognitive Approach*. University Park: Pennsylvania State University Press. 1991. pp. 184. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/canadian-journal-of-political-science-revue-canadienne-de-science-politique/article/abs/social-movements-a-cognitive-approachron-eyerman-and-andrew-jamison-university-park-pennsylvania-state-university-press-1991-pp-184/AA09E7D8BFEE7B2B88F03AFB7596BD84> (дата звернення: 02.04.2024).

31. Smelser N. *Theory of Collective Behavior*. N. Y. : Free Press. 1962. 681 p.

32. Sztompka P. *The sociology of social change*. San Francisco, CA: Wiley-Blackwell. 1994. 368 p.

33. Touraine A. *The Voice and the Eye. An Analysis of Social Movements*, Cambridge. Cambridge University Press. 1981. 225 p.

34. World Giving Index 2015. A global view of giving trends. November 2015. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_worldgivingindex2015_report.pdf

35. World Giving Index 2022. A global view of giving trends. March 2022. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-usresearch/caf_world_giving_index_2022_210922-final.pdf

36. World Giving Index 2023. A global trends in generosity. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/wgi_report_2023_final.pdf?sfvrsn=402a5447_2

Shkoliar M. V., Shtraikher O. A. The volunteer movement as a factor of defragmentation of Ukrainian society in wartime

The article, based on the analysis of the national scientific discourse and the legal framework for regulating the state-volunteer movement relationship, reveals the need to clarify the concepts of “volunteer movement” and “volunteering. The volunteer movement is defined as a collective actor, an agent of social change, and volunteering is defined as a tool for its implementation and transformation through volunteer practices.

The author considers the volunteer movement in Ukraine as a factor of defragmentation of society, based on the peculiarities of its formation and functioning in modern realities. Since 2014, the defragmentation of Ukrainian society has been interpreted as a process of blurring the boundaries between different social communities, whose representatives are involved in a whole range of volunteer practices based on self-organization, regardless of gender, age, profession, ethnicity, place in the stratification structure, etc. around a common goal – to protect and preserve the integrity of the state in the context of military and social challenges provoked by Russia’s aggression against Ukraine.

The article uses the methodology of “new” social movements to substantiate the features of the volunteer movement as an agent of social change, one of the effects of which is the defragmentation of Ukrainian society. Among the arguments that point to the defragmentation of Ukrainian society in the context of war in the context of the volunteer movement as a “new” one, the following are highlighted: 1) mass participation, involvement of the general population with blurring of boundaries between stratification groups based on a common goal and values; 2) the actual common goal and values that are not related to economic or political interests, but primarily to existential ones – preservation of life and freedom; blurring of the boundaries between individual and public interests in the process of solving urgent social problems provoked by the war; 3) an unprecedentedly high and stable level of public trust in volunteers since Russia’s invasion of Ukraine and the fact of the formation/self-organization of the volunteer movement based on people’s trust in each other as an emotional response to military aggression.

Key words: *volunteer movement, volunteering, defragmentation, new social movements.*